

Prológus Illyés Gyula szerzői estjén*

Kedves hallgatóink, amikor azt a megbízást kaptam, hogy Illyés Gyulát bemutassam: az üres papír színe előtt, életemben először, zavarban vagyok. Mintha franciáknak kellene bemutatnom Baudelaire-t, vagy angoloknak megmagyaráznom, kicsoda is az a Shakespeare vagy Thomas Stearns Eliot. Hiszen Illyést mindnyájan régóta ismerik, és én nem tudom felmérni gyűszűmmel a tengert. Azt a szárazföldi óceánt, mely valahol Sanghájnál és Csukotkánál kezdődik, és egészen a tolnai dombos partokig ér. Azt a tengert, mely a Notre Dame felett a levegőben hullámzik és — az ő szavaival élve — „Páris tornyai csengenek, tengerkék ez a csengés” — vagy: „Egy csillaghoz vagyok gyalogúton, egy partja-nincsen tengeren úszom . . .”

A hatalmas életmű szegélyén állva, most csak parti szikláit, abbahagyott verseit nézem. „Görgey — görgeti”: két szóban egy teljes hősi eposz. Hiszen mi, magyarok, a két szó mögött érezzük a szabadságharc egész vonulatát. S ha ez a rimpár csak az eseményláncot idézi fel, a történelmi bírálatot hozzáadja a Kossuth kontra Görgey színdarab, a „Fáklyaláng”.

Elsősorban a jelenkori magyar történet poétája. És nem epikus krónikása, hanem lírikusa, ki a történelmi szellőket és viharokat a saját érintett bőrén méri. A Horthy-korszaknak aligha van méltóbb kövülete, mint az ő egykorú satírái, „A kacsalábon forgó vár” és „Óda egy hivatalbalépő afgán miniszterhez”. S a gyermekkort visszaidéző proust-i regénye, a „Kora tavasz”.

Múltbeli történelmi témái is — például Dózsa — a jelenkor mozgalmaira utalnak: inkább áhított, mint létrejött modern parasztforradalomra. A tervben lehető, de a valóságban sose létező történelmi beteljesülés: dantei módon tragikus szituáció. Így jár mind, aki a jövőt javítani akarja: mert a jövő, mire jelen idő lesz belőle, az addigra múlttá vált mostani jelenhez csatlakozik; s ha talán más minőséggel, az csak évszázadok múlva derül ki: a kortársak csupán a hatalomváltozásokat érzékelik, de a korszakváltást soha. Múlt, jelen, jövő így egymásba göngyölődik; ezért talán nem csoda, sőt természetes, ha Illyés Gyulának egy olyan esszéjéből idézek, amit csak évek múlva fog megírni: „Ugyan mi volna, ha most, karórámra pillantva, kinyilatkoztatnám: Hölgyeim és uraim, e pillanatban ért véget a föld-víz-lég-mérgező, rabtartó, öngyilkos gépkorszak, és vele a vérszopó, beleket kitipró világtörténelem, és megkezdődött a békés szabadság történelem utáni korszaka. Most mi lesz? A gépkorszak élvezőinek egyetlen autókereke se bicsaklik félre, minden marad a régiben, majd csak ükunokáink döbbennek rá, hogy mekkora fordulat történt.”

De az infinitus Illyéstől térjünk vissza a nominális Illyéshez. Túl keveset mondunk azzal, hogy legnagyobb élő költőnk. Mert — a kezdeti

* Elhangzott Újvidéken 1972. június 2-án, a Magyar Rádió Illyés-estjén.

tenger-jelképet félretéve — ő a magyar költészet hegységének egyik legmagasabb csúcsa, és az országhatáron túlról is tisztán látható, ha nincs köd vagy eső. Még többet mondjak? Tud írni-olvasni, megtanulta anyanyelvét és a környező idegen nyelvek jó részét. Művelt poéta, mégis falusian magyar; versei és prózamunkái ritkán mutogatják széles tudását. Ennyiben Csokonaira, Petőfire hasonlít, akiket legtöbb versük alapján akár tudatlan parasztleánynek hihetnénk, pedig sok közeli és távoli kultúrában otthonosak voltak. Kazinczy, Arany, Babits költészetében folyamatosan érezzük képzettségüket; Illyés műveltsége a mélyben munkál, a felszínen alig szembeötlő.

Irodalmunkban Illyés ama kevesek közé tartozik, kik, mint Petőfi, Madách, József Attila, túlelmelkedtek a helyi jelentőség határán, a világirodalom befogadta őket. Illyés a világ figyelmében a kelet-európai modern líra ormai közt látható, mint az orosz Majakovszkij, Hlebnyikov, Paszternak, a görög Kavafisz, Szeferisz, Ritszosz, a lengyel Zbigniew Herbert, a cseh Nezval, a horvát Krležsa, a szerb Ivo Andrics, Vaszko Popa, a román Arghezi, és mások, köztük talán ideiglenes nagyságok is. De Illyést nem a múltó kordivat kapta fel, hiszen műve nem divatos szabású, nem tartalmaz felfújható szenzációkat, nem kulcslyuk, melyen át a kíváncsi nyugati olvasó Kelet-Európának valamely rejtelmébe leshet. Mit kapnak itt? Egy költőt népe gondjai közepett, aggódva, reménykedve, a jövő felé fordulva:

... formálom azt is, amivé ti
válhattok; azt formálom én ki,
azt az embert, aki agyag
még bennetek is, kire vágytok,
amikor sürgetve mondjátok:
költő, előzd meg korodat!

